

הרב שלמה זאב פיק

איל העם - קורבן מוסף או חלק מעבודת יום הכיפורים?

- א. איל אחד או שני אילים
- ב. נוסח דברי הרמב"ם: "והוא האיל האמור"
- ג. חובת היום או חלק מהמוספים: נפקא-מינות
- ד. מעמדו הכפול של איל העם לפי הגר"א
- ה. הגר"ז: שני דינים באיל העם
- ו. שיעור הנעשה בחוץ - מוסף בלבד או חלק מחובות היום
- ז. סיכום

אחד הקורבנות המייחדים את יום הכיפורים הוא קורבן איל העם הבא משל ציבור ונעשה עולה כמבואר בפרשת אחרי מות. במאמר שלפנינו נבקש לעמוד על מהותו של קורבן זה ושאלת השתייכותו לקורבנות המוספים או לסדר עבודת יום הכיפורים - שאלה שלה כמה נפקא-מינות - מתוך עיון בדברי הגר"ד סולובייצ'יק ודודו הגר"ז. לבסוף נעסוק מעט בשאלת מעמדו של שיעור חטאת הנעשה בחוץ ביום הכיפורים.

א. איל אחד או שני אילים?

בפרשת אחרי מות נאמר:

בזאת יבא אהרן אל הקדש בפר בן בקר לחטאת ואיל לעלה... ומאת עדת בני ישראל יקח שני שעירי עזים לחטאת ואיל אחד לעלה. (ויקרא טז, ג-ה)

האיל הראשון הוא אילו של כוהן גדול ובא משלו, ואילו האיל השני בא משל ציבור; הראשון נעשה בבגדי לבן והשני בבגדי זהב; ושניהם עולים כליל לה' ונעשים אחר הקרבת שיעור החטאת הנעשה בחוץ ולפני הקטרת פר ושעיר הנעשים בפנים.¹

גם בפרשת פינחס, במסגרת פרשיית המוספים, נזכר איל הבא משל ציבור ונעשה עולה:

ובעשור לחדש השביעי הזה מקרא קדש יהיה לכם... והקרבתם עלה לה' ריח ניחח פר בן בקר אחד, איל אחד, כבשים בני שנה שבעה, תמימים יהיו לכם. (במדבר כט, ז-ח)

מאליה עולה השאלה: האם האיל האמור בספר ויקרא הוא האיל האמור בספר במדבר? בכך נחלקו התנאים כמובא בגמרא:

* תודתי נתונה לר' שמואל מרצבך על עבודתו המסורה בהתקנת המאמר ועריכתו.
1. ראו רמב"ם הל' עבודת יום הכיפורים ד, ב.

רבי אומר: איל אחד,² הוא האמור כאן הוא האמור בחומש הפקודים.
 רבי אליעזר ברבי שמעון אומר: שני אילים הם, אחד האמור כאן, ואחד האמור
 בחומש הפקודים. (יומא ג ע"א)

מחלוקת התנאים הובאה גם בהמשך המסכת (ע ע"ב) ושם הסבירה הגמרא את טעמי
 מחלוקתם של רבי ור' אליעזר בר' שמעון.³

להלכה, הרמב"ם פסק באופן מפורש כשיטת רבי וזו לשונו:

ביום הצום מקריבין תמיד בשחר ותמיד בין הערבים כסדר כל יום ויום, ומקריבין
 מוסף היום פר ואיל ושבעה כבשים כולם עולות, ושעיר חטאת נעשה בחוץ והוא
 נאכל לערב.

ועוד מקריבין יתר על מוסף זה, פר בן בקר לחטאת והוא נשרף, ואיל לעולה,
 ושניהם משל כהן גדול
 ואיל הבא משל צבור האמור בפרשת אחרי מות, והוא האיל האמור בחומש
 הפקודים בכלל המוסף, והוא הנקרא איל העם...
 (רמב"ם, הל' עבודת יום הכיפורים א, א)

מדברי הרמב"ם מתבאר שביום הכיפורים היה קרב איל אחד משל ציבור, ואיל זה נזכר
 בספר ויקרא במסגרת סדר עבודת יום הכיפורים וחזר ונשנה בספר במדבר בפרשת
 המוספים.⁴

2. וכך לשון רש"י שם: "איל אחד הוא – שהיה קרבן ציבור ביום הכיפורים, הוא האמור כאן באחרי
 מות, ומאת עדת בני ישראל יקח שני שעירי עזים לחטאת ואיל אחד לעולה הוא האמור בפינחס
 למוספין".
3. כלשונו: "מאי טעמא דרבי? דכתיב 'אחד'. ורבי אלעזר ברבי שמעון: מאי אחד – מיוחד שבעדרו.
 ורבי – נפקא ליה ממבחר נדריך. ורבי אלעזר ברבי שמעון – חד בחובה וחד בנדבה, וצריכי". על
 זהותו של ה"אחד" שאליו מתכוונת הגמרא ראו בספר זבח השלמים (לר' משה גלאנטי), פרשת אחרי
 מות (מהד' ניו-יורק תשל"ט, דף כד).
4. מו"ד הגרי"ד סולובייצ'יק זצ"ל דייק מפירוש הרמב"ן על התורה (ויקרא טז, כג) שהוא סבור כדעת
 ר' אליעזר. כך כתב הרמב"ן שם: "...אלא כך הוא הסדר, סדר היום בבגדי לבן, ואילו ואיל העם
 והמוספין ואמורי החטאת ותמיד של בין הערבים בבגדי זהב בטבילה שלישית...". הרמב"ן מנה את
 איל העם בנפרד מהמוספים, ולפיכך נראה שהוא סבור שמלבד מוספי היום האמורים בפרשת פינחס,
 קרב איל נוסף – 'איל העם' – ולמעשה ישנם ביום הכיפורים שני אילים של ציבור (נוראות הרב,
 חלק שישי, שלושה שיעורים בעניני יום הכפורים, סליחות, וזכרון תרועה, עמ' 29). נציין שהרב
 מנחם יאיר קאהן, במהדורתו לשיעורי הגרי"ד (קונטרס עבודת יום הכיפורים, ירושלים תשס"ה,
 המבוסס על המהדורה הראשונה שיצאה לאור בירושלים תשמ"ו) לא כלל נקודה זו בתוספות
 שבמהדורתו.

ב. נוסח דברי הרמב"ם: "והוא האיל האמור"

מעמדו המורכב של איל העם, לפי שיטת הרמב"ם, המוזכר הן בפרשת המוספים הן בסדר עבודת היום, מעלה את השאלה: האם קורבן זה שייך בעיקרו לעבודת היום ולפיכך נדרשים בו כל דיניה או שהוא שייך בעיקרו לסדר המוספים ואין נדרשים בו דיניה המיוחדים של עבודת היום.

דומה שעניין זה תלוי ועומד בנוסח דברי הרמב"ם שהובאו לעיל. כאמור, הרמב"ם סבר שביום הכיפורים קרב רק איל אחד משל ציבור, ולפיכך מניין הבהמות הקרבות ביום זה עולה לחמש עשרה, ואת דבריו בהלכה א' חתם במשפט: "ואיל הבא משל צבור האמור בפרשת אחרי מות, והוא האיל האמור בחומש הפקודים בכלל המוסף, והוא הנקרא איל העם".

קריאה מדויקת של דברי הרמב"ם מלמדת לכאורה שאין מקום לוי"ו החיבור לפני המילים "הוא האיל האמור בחומש הפקודים". לפי ההבנה הפשוטה, מטרתו של המשפט החותם היא להסביר מדוע נמנה רק איל אחד משל ציבור ולא שניים. כך אכן כתב הלחם-משנה:

ואיל הבא משל ציבור וכו' – נ"ל דוא"ו דוהוא האיל מיותרת וצ"ל הוא האיל האמור בחומש הפקודים והוא גזרת הלשון ופירושו כך שהרגיש הרב על דבריו הראשונים דאיך לא מנה שני אילים בקרבן ציבור ולזה תירץ דהאיל האמור בשתי הפרשיות אחד וזהו אומר והוא האיל אבל לגירסא והוא האיל אין גזרה בלשונו כלל. (לחם משנה, הל' עבודת יום הכיפורים א, א)

אולם ייתכן לקרוא את דברי הרמב"ם בתוספת וי"ו החיבור, כך שלמעשה הרמב"ם מוסיף על רשימת הקרבנות איל ציבור שני, שמקורו בפרשת אחרי מות, אך מיד מעיר שזהו אותו האיל שנזכר בפרשת פנחס, ולמעשה אין כאן אלא איל אחד. לאפשרות זו נטה הגרי"ד סולובייצ'ק בכמה מקומות.

הבדלי הנוסחאות אינם בגדר 'משמעות דורשין' בעלמא ויש להם השלכה ישירה לשאלה שהצגנו בפתיחת הסעיף, כפי שהציע הגרי"ד:

נראה שישנו הבדל עקרוני בין הנוסחאות: לפי נוסחת הלח"מ עולה שאיל העם ביסודו שייך למוספים, אף על פי שהוזכר גם בפרשת עבודת יום הכפורים שבאחרי מות. ואילו לפי הנוסחה הנדפסת בספרים, משמע שאיל העם שייך ביסודו לפרשת אחרי מות, והוא חלק מעבודת היום, אלא שהוזכר גם בפרשת

המוספים שבחומש הפקודים. (שיעורי הגרי"ד, קונטרס עבודת יום הכיפורים, מהד' ירושלים תשס"ה, עמ' קסד)⁵

הרב סולובייצ'יק זצ"ל הסביר: לפי גרסת הלחם-משנה, איל העם הוא קורבן של מוסף שנזכר רק דרך אגב בפרשת אחרי מות; בעוד לפי גרסת הדפוסים, איל העם הוא בעיקרו חלק מחובת היום, ונזכר רק דרך אגב בפרשיית המוספים.

מדברי הגרי"ד נראה שהוא העדיף את גרסת הדפוסים,⁶ כלומר סבר שישנה עדיפות לומר שאיל העם הוא חלק מחובות היום; אולם התבוננות בילקוט שינויי הנוסחאות שבמהד' פרנקל מורה ששינויו של הלחם-משנה מעוגן כמעט בכל כתבי-היד – שבהם נמצאה המילה "הוא" בלא וי"ו החיבור – ורק בכ"י פריז 346 ובדפוסים הרגילים נכתבה המילה "הוא" בתוספת וי"ו החיבור.

אומנם, את דבריו בנידון זה אמר הגרי"ד קודם שנדפסה מהד' פרנקל, ובכל זאת נראה שהעדפתו מבוססת על דברי הרמב"ם עצמו בשני מקומות בהל' עבודת יום הכיפורים:

ואחר כך מקדש ידיו ורגליו ופושט בגדי לבן וטובל ועולה ומסתפג ולובש בגדי זהב ומקדש ידיו ורגליו ומקריב שעיר חטאת של מוסף היום ואילו ואיל העם והם עולות ומקטיר אימורי פר ושעיר הנשרפין ומקריב תמיד של בין הערבים. (רמב"ם, עבודת יום הכיפורים ב, ב)

וטובל ולובש בגדי זהב ומקדש ידיו ורגליו ועושה השעיר הנעשה בחוץ שהוא מכלל קרבנות מוסף היום ומקריב אֵילו ואיל העם שנאמר "ויצא ועשה את עולתו ואת עולת העם". (שם ד, ב)

בשתי הלכות אלו כרך הרמב"ם את אילו של הכוהן הגדול יחד עם איל העם, ומדבריו משתמע שאיל העם אינו חלק ממוספי היום אלא חלק מעבודת היום המיוחדת. דומה שמסיבה זו סבר הגרי"ד שנכון יותר לראות באיל העם חלק מחובות היום.

ג. חובת היום או חלק מהמוספים: נפקא-מינות

הנפקא-מינה בין שתי האפשרויות הללו היא שאלת כשירותו של כהן הדיוט להקריב את איל העם, אליבא דהריטב"א (בשם הרמב"ן), וכלשון הגרי"ד:

5. מקור הדברים בשיעור ירחי כלה שמסר הגרי"ד בבוסטון בקיץ תשל"א. הדברים סוכמו בספר נוראות הרב, עמ' 28-30.

6. נוראות הרב, עמ' 28: "The Rav disagreed. He felt that the original text should not be emended."

ויש נפקא מינה בין הנוסחאות, לפי שיטת הריטב"א (יב ב) הסובר שמדין תורה רק עבודות היום האמורות באחרי מות זקוקות לכהן גדול,⁷ ואילו הקרבת תמידים ומוספים שהן עבודות של כל יום, כשרות אפילו בכהן הדיוט. (שיעור הגרי"ד, קונטרס עבודת יום הכיפורים, מהד' ירושלים תשס"ה, עמ' קסד)

אם נצמד בדרכו של הלחם-משנה, הרי שאיל העם אינו חלק מעבודות היום אלא חלק מן המוספים ולפיכך אין דין כוהן גדול מעכב בו; בעוד אם נצמד לפי גרסת הדפוסים הרי שאיל העם הוא חלק מעבודות היום ולפיכך דין כוהן גדול מעכב בו.⁸

נפקא-מינה נוספת בין האפשרויות נוגעת לדין פרישה שבעה ודין 'ביתו' (זו אשתו) - לפי השיטות שדין פרישת שבעה ודין ביתו מעכבים גם בסגן.⁹ אם נאמר שאיל העם הוא חלק מחובות היום, הרי שדינים אלה מעכבים בו; אך אם הוא חלק מחובות המוספים אין דינים אלה מעכבים בו.¹⁰

בעל זבח שלמים הציע נפקא-מינה נוספת: אם היו חסרים מעות לכל קורבנות יום הכיפורים, מה יש להקדים: את קורבנותיה של פרשת אחרי מות, משום שהם יותר מקודשים (והמקודש קודם), או את מוספיה של פרשת פנחס מפני שהם יותר תדירים (ותדיר קודם). על פי דבריו יש לומר שאילו של כהן גדול יותר מקודש מפני שהוא מחובת היום; אולם מה נאמר עם איל העם? אם איל העם הוא מחובת היום אז גם הוא יותר מקודש; ואילו אם מהותו היא מוסף אז הוא יותר תדיר (וראה להלן בסוף פרק ה).

7. הרמב"ם כתב (הל' עבודת יום הכיפורים א, ב): "עבודת כל חמש עשרה בהמות אלו הקריבין ביום זה אינה אלא בכהן גדול בלבד... וכן שאר העבודות של יום זה, כגון הקטרת הקטורת של כל יום והטבת הנרות, הכל עשוי בכהן גדול נשוי". אולם הכסף-משנה על אתר העיר שלפי הרמב"ן, העבודה בכהן גדול הכרחית רק בעבודות שהן בגדר חובת היום, וכלשונו: "כתב הריטב"א בפ"ק דיומא בשם הרמב"ן דמדאורייתא אין חובה בכ"ג אלא בעבודת היום ממש אבל תמידין ועבודות של כל יום כשירות בכהן הדיוט אלא דמצוה בכ"ג...". מקור הדברים בחידושי הריטב"א (יומא יב ע"א): "ובשם רבינו הגדול רבו ז"ל אמר לי שהיה סובר דמדאורייתא אין חובה בכהן גדול אלא בעבודת היום ממש, אבל תמידין ועבודות של כל יום ויום כשרות אפילו בכהן הדיוט, אלא דמצוה בכהן גדול טפי, ורבנן שוו חובה בכהן גדול אף בתמידין, ולא התירו אלא דברים שאינם עיקר עבודה". הדיון בכסף-משנה ובריטב"א קשור לשאלת תפקידם של הפייסות שהיו (אם היו) ביום הכיפורים. ראו שם בהרחבה.
8. יש לציין כי דברים קרובים לעניין זה אמר הגרי"ד שנים אחדות קודם לכן בשיעור שנאמר בשנת תשכ"ד ונדפס בקונטרס עבודת יום הכפורים (מהד' ירושלים תשמ"ו, עמ' כ = מהדורת קאהן תשס"ה, עמ' מב). בשיעור זה פשוט היה לגרי"ד שאיל העם הוא חלק מחובות היום, בעוד בשיעור המאוחר-יותר, משנת תשל"א שנדפס כאמור ב'נוראות הרב', הוא תלה זאת בהבדלי הנוסחאות בין הלחם-משנה והדפוסים.
9. ראו בספר מבשר טוב (לאדמו"ר מביאלה), יומא, סימן ד.
10. ראו שם, עמ' מא-מב.

ד. מעמדו הכפול של איל העם לפי הגר"א

מעמדו המיוחד של איל העם ויישוב להופעתו בשני מקומות שונים בתורה, בפרשת אחרי מות ובפרשת פינחס, נידון על ידי הגר"א בכמה מקומות. כידוע, הגר"א הציע שסדר העבודה המתואר בפרשת אחרי מות לא היה מוגבל דווקא ליום הכיפורים, אלא בכל פעם שבה אהרון רצה להיכנס לקודש הקודשים היה עליו לעשות כסדר הזה; אלא שביום הכיפורים היה עליו לטבול חמש פעמים (כהלכה למשה לסיני ושלא כסדר הפרשה), ואילו בשאר ימות השנה היה עליו לטבול שלוש פעמים (כסדר הפרשה).

זו לשון החכמת-אדם:

ונראה לי על פי מה ששמעתי בשם מחותני הגאון החסיד מהר"א... נשמע מזה שדוקא שאר כהנים גדולים אסורים ליכנס לקודש קדשים אלא ביום הכפורים אבל אהרן היה מותר ליכנס בכל שעה ושעה רק שיכנס בסדר העבודה שנאמר בפרשה זו.

ולפי זה התורה דקדקה בסדר שהרי הטעם שאמרו בגמרא דקרא דובא אהרן הוא שלא כסדר דגמירי דחמש טבילות ועשר קידושין לכהן גדול ביום הכפורים ואי כסדר הכתוב לא משכחת אלא ג' (עיין ברש"י) וזה דוקא ביום הכפורים היה הלכה למשה מסיני דצריך ה' טבילות; אבל כשירצה אהרן לעבוד בשאר ימות השנה לא גמירי הלכתא ואם כן באמת אינו אלא שלוש ועובד כסדר האמור בפרשה, ואם כן הפסוק ובא אהרן נכתב כסדר משום אהרן בשאר ימות השנה. עד כאן דברי הגאון. (חכמת אדם, שער השמחה, הנהגת חברה קדישא והאבל)

החכמת-אדם שהביא פירוש זה בשם הגר"א הקדים לו כמה קושיות (המיתרצות באמצעותו) וביניהן הקושיה הבסיסית לגבי איל העם:

הא דפליגי בגמרא רבי ורבי אלעזר ב"ר שמעון חד אמר איל האמור כאן הוא האמור במוספין בפנחס, ואם כן קשה למה כפל התורה לכתוב כאן האיל יותר משאר המוספין דלא הזכירו כאן.

וכך תירץ החכמת-אדם (שם) קושייה זו על פי חידושו של הגר"א:

וגם קושיא שלישיית דלכך כתב כאן האיל משום אהרן בשאר ימות השנה דאז אין מקריב מוספין אלא דוקא ביום הכפורים מכל מקום צריך להקריב האיל.

דברים דומים הובאו גם בספר אדרת אליהו:

...ואם כן איכא למימר ואף אהרן אינו בכל יבוא אלא כשאנו עושה אותן הקרבנות, אבל כשעשה אותן הקרבנות מותר אפילו בשאר ימות השנה לבא, ואם כן כל הפרשה כולה מדבר באהרן לבד ואפילו בשאר ימות השנה מותר לבוא...

והשתא אתי שפיר דאמר איל העם, דהיינו במקום שאין מוסף והוא בשאר ימות השנה, אבל ביום הכפורים עולה גם כן זה האיל לאיל מוסף.
(אדרת אליהו, ויקרא טז, לד)

וכיוצא בזה בספר קול אליהו:

...וז"ש בסוף הפרשה והיתה זאת לכם לחקת עולם לכפר על בני ישראל מכל חטאתם אחת בשנה, ר"ל לכם דייקא אחת בשנה אבל לא לאהרן שהיה מותר לו ליכנס בסדר הזה כל השנה, אלא רק לדורות הי' פעם אחת בשנה לכפר ביוה"כ, ולפי"ז שפיר מיושב הא דלא נכתב רק האיל לפי שלא הוצרכו המוספים לאהרן בשאר ימות השנה, דכל הפרשה נאמרה לאהרן לכן לא נכתב רק האיל הנצרך לו לסדר הזה... (קול אליהו, ויקרא טז, ב)

אם כן, לפי הגר"א איל העם הוא במהותו חלק מקורבנות המוספים ולכן נכתב בפרשת פינחס; אך הוא גם חלק מתהליך הכניסה לקודש הקודשים ולכן נזכר בפרשת אחרי מות - שנאמרה עוד בחיי אהרן כדי לאפשר לו להיכנס לקודש הקודשים.

לולא דברי הגר"א, ייתכן היה להציע וריאציה של רעיון זה ולומר שמהותו של איל העם השתנתה מפרשת אחרי מות לפרשת פינחס. בתחילה, בחיי אהרן, היה איל העם חלק מחובות היום ותהליך הכניסה לקודש הקודשים ולא היו חמש טבילות אפילו ביום הכיפורים. לאחר מותו, הפך איל העם לקורבן מוסף ורק אז התחדש הדין של חמש טבילות (הלכה למשה מסיני) עם פרשנות מחודשת לפרשת אחרי מות.¹¹ פירוש זה הוא בניגוד לדברי הגר"א שכתב שכל השנה איל העם היה כעין חובת היום להתיר אהרן להיכנס לקודש קדשים, ורק ביום הכיפורים הפך איל העם להיות קרבן מוסף בעבור אהרן.

דברי הגר"א תומכים כמובן בגרסה שהציע הלחם-משנה ומצויה בכתבי-היד - כפי שנתפרשה על ידי הגר"ד.¹²

11. דוגמה לשינוי כזה יש למצוא בדינו של 'בשר תאוה' - שבמדבר היה אסור והותר בספר דברים - אך עקבות מהאיסור נותרו גם לאחר מכן. כיסוי הדם חל רק על שחיטת חיה ועוף, וכמה מן המפרשים (ראה: מורה הנבוכים, חלק ג, פרק מו; בכור שור, ויקרא יז, יא; רמב"ן שם; כלי יקר ויקרא יז, יג; וראה גם רמב"ן דברים, יב, כב) הסבירו שהטעם לכך הוא שהם לא קרבו במזבח במדבר, ולכן לעומת הבהמה שדמה נזרק על המזבח, היו צריכים לכסות את הדם של החיה והעוף שלא קרבו. על פי דברים אלה, ייתכן לומר כי בארץ ישראל, כשהותר בשר תאוה, הדם רק נאסר באכילה ואילו הדין המקורי של כיסוי דם חיה ועוף לא השתנה (דוגמה קלאסית למצוות הממשיכות להתקיים אף שהתרחשו שינויים לגביהן ראה במורה נבוכים, חלק ג, פרק לב בעניין הקורבנות). אומנם בניגוד לדבריי בעניין כיסוי הדם, ראה דברי הרמב"ן (דברים, שם) באשר לטעם מצוות כיסוי הדם אחרי הכניסה לארץ ישראל.

12. כאן המקום לציין כי יישוב (על דרך הדרוש) להופעתו הכפולה של איל העם על פי השיטה שהוא חלק מחובות היום מצוי בספר זבח השלמים (עמ' 48). לפי הסברו, בכל קורבנות המוספים יש פר,

ה. הגרי"ז: שני דינים באיל העם

גם בדברי הגרי"ז סולובייצ'יק מצאנו עיסוק בשאלת מעמדו המורכב של איל העם, מתוך דיון בנוסח דברי הרמב"ם – על פי הצעתו של הלחם-משנה ועל פי הדפוסים. בדברי הגרי"ז מצאנו כמה אופני הסבר בנוגע לאיל העם; נסקור אותם בקצרה ולבסוף ננסה להציע את העולה מדבריו.

זו לשון הגרי"ז:

ועוד מקריבין יתר על מוסף זה וכו' ואיל הבא משל ציבור האמור בפרשת אחרי מות והוא האיל האמור בחומש הפקודים בכלל המוסף והוא הנקרא איל העם עכ"ל – יעו"ש בלחם משנה שהגיה בלשון הרמב"ם דצריך לומר הוא האיל האמור החומש הפקודים עיי"ש בדבריו. והנראה לומר לפי הגירסא שלנו, דס"ל להרמב"ם דאף על גב דקיימא לן דאיל אחד הוא, מכל מקום הא ודאי לכולי עלמא דהקרבת איל זה הוא מכלל חובת עבודת היום, כיון דכתיב בהפרשה, ונאמר בו סדר עם עבודת היום. אם כן בוודאי דהקרבתו הוא מכלל חובת עבודת היום ככל המעשים האמורים בפרשה. (חידושי מרן רי"ז הלוי, הל' עבודת יום הכיפורים א, א)

מדברי הגרי"ז הללו משתמע שאיל העם בעיקרו הוא חלק מחובות היום, ורק בדרך אגב הוא חלק מקורבנות המוספים, כפי שנטה לומר אחיינו הגרי"ד.

את דבריו תמך הגרי"ז בשתי הלכות נוספות בהל' עבודת יום הכיפורים (ב, ב; ד, ב) שכבר הובאו לעיל, ועל כך הוסיף:

הרי דמחלק בין השעיר ובין איל העם, דשעיר כל חובתו הוא רק מדין חובת מוסף, אבל איל העם אף שהוא האיל של מוספין, אבל מכל מקום יש בו גם משום עבודת היום. ועיין בפירוש רש"י יומא ס. ד"ה בבגדי זהב מבחוץ שכתב וז"ל: כגון אילו ואיל העם שהקדים להן הוצאת כף ומחתה, אין מעכבין עליו לפסול עכ"ל. הרי דגם איל העם הוא מכלל מעשה יום הכיפורים האמור על הסדר, אלא דלא כתיב ביה חוקה משום דנעשה בבגדי זהב בחוץ, אבל על כל פנים בעיקר דינו הוא ממעשה יום הכיפורים האמור על הסדר. מה שאין כן השעיר הנעשה בחוץ וכו', אין לו שייכות כלל עם סדר עבודת היום, דלאו מכלל עבודת היום הוא שנאמר בזה דין סדר.

איל וכבשים, כנגד אברהם, יצחק ויעקב (פר לאברהם – "אל הבקר רץ אברהם"; איל כנגד אילו של יצחק; כבשים כנגד יעקב – "והכשבים הפריד יעקב"); ואם איל העם לא יוזכר בין מוספי יום הכיפורים יהיה חסרון בעניין זה.

אבל איל העם אף שהוא האיל של מוספים, אבל על כל פנים הוא ממעשה יום הכיפורים האמור על הסדר. וממילא דגם בעיקר חובתו יש בו גם משום חובת עבודת היום נוסף על חובת מוסף שבו וכו'. והן הן דברי הרמב"ם, דקחשיב גם לאיל העם יתר על חובת המוסף, כיון דחובתו גם מדין חובת עבודת היום האמורה על מעשה כל העבודה על הסדר, אלא דהוא עצמו האיל האמור במוספין, ומבוארים היטב דברי הרמב"ם גם לפי הגירסא שלנו וכמו שנתבאר. (שם)

כפי שניתן לראות בין שיטי דבריו, הגרי"ז מתלבט בהגדרתו של איל העם. מתחילת דבריו משתמע שאיל העם הוא במהותו חלק מחובות היום; אולם מהמשך דבריו משתמע שאיל העם הוא במהותו מוסף, ורק משום שהוא נעשה על הסדר הוא דומה לחובת היום; ומניסוח אחר שלו – "אבל איל העם אף שהוא האיל של מוספין, אבל מכל מקום יש בו גם משום עבודת היום" – משתמע שיש לאיל שני דינים: דין מוסף ודין חובת היום, וכך משתמע גם מביטויים נוספים בקטע זה ("וממילא דגם בעיקר חובתו יש בו גם משום חובת עבודת היום נוסף על חובת מוסף שבו").

אכן, בהתבוננות נוספת בדברי הגרי"ז נראה שהוא נקט לעיקר את האפשרות שלפנינו שני דינים באיל העם, ואת דבריו בפתיחה (שמהם משתמע כי איל העם הוא בעיקרו חובת היום) כתב רק לשם פיתוח ראשוני של ממד חובת היום שקיים באיל העם.¹³

יש לציין כי לדידו של הגרי"ז, ממד חובת היום שקיים באיל העם מתבטא בעובדה שהוא נעשה על הסדר, והוא נמנע מלציין את הנפקא-מינה שציין אחיינו הגרי"ד: ההכרח לעשות את איל העם דווקא על ידי כוהן גדול בהתאם לשיטת הרמב"ן.

אכן, גם לפי הסבר זה בדברי הגרי"ז – כלומר שלפנינו שני דינים באיל העם – ישנן שתי אפשרויות להבין את דבריו: ניתן להציע שמהותו של איל העם היא גם חובת היום וגם חובת מוסף, והוא מורכב משני הדינים; וניתן להציע שמהותו של איל העם היא קורבן מוסף אלא שיש בו קצת דינים של חובת היום, כלומר יש בו מרכיב הדורש שעשייתו תהיה על הסדר. נפקא-מינה אפשרית להתלבטות זו היא השאלה האם הסדר מעכב: אם מהותו היא חובת היום, הסדר צריך לעכב; ואילו אם מהותו היא מוסף בלבד ויש בו רק דינים של חובת היום, הסדר אינו מעכב בדיעבד.

באפשרות הפירוש הראשונה תמכו רוב העוסקים בדברי הגרי"ז. כך לדוגמה כתב הרב זאב הוברמן בספרו לחם חקי: "אבל איל העם תרתי איתנהו בו דהוא גם קרבן מוסף וגם

13. לכן, איני מקבל את דברי עורך הספר נוראות הרב שכתב (שם, עמ' 29, הע' 46) שהגרי"ז הסכים עם הגרי"ד וסבר שאיל העם הוא חובת היום. דומני שהעורך קרא רק את חלקם הראשון של דבריו הגרי"ד ולא דייק בהבנתם.

קרבן מסדר עבודת היום"; וכן הציע גם הרב בש"ם רבינוביץ, האדמו"ר מביאלה, בספרו מבשר טוב.¹⁴

אומנם, לדעתי דברי הגרי"ז מתפרשים היטב דווקא לפי האפשרות השנייה: כלומר שאיל העם הוא קורבן מוסף במהותו (ולכן קרב בבגדי זהב), ויש בו גם דין עבודת יום הכיפורים (שהוא על הסדר לכתחילה) אולם אינו מעצם מהותו.¹⁵

דומה שכך תפס גם ר' משה גלאנטי בספרו זבח השלמים את אופיו הכפול של איל העם. בפרשת אחרי מות הציע הרב גלאנטי שאיל העם שנכתב בפרשה זו, היה ראוי באופן עקרוני להיות קרב יחד עם יתר עולות המוספים, לאחר הטבילה הראשונה של הכוהן הגדול, אולם כיוון שנכתב גם בפרשת אחרי מות – דוחים את הקרבתו לאחר הטבילה השלישית והוא קרב יחד עם איל הכוהן הגדול ועם שעיר הנעשה בחוץ. לפי הסבר זה, איל העם הוזכר גם בפרשת אחרי מות כדי לחדש את מיקומו החריג בין קורבנות היום.

ייתכן שהנפקא-מינות בין שתי האפשרויות הללו בדברי הגרי"ז הן אלו שהוזכרו לעיל: עיכובם של דין 'ביתו' ודין פרישת שבעה באיל העם. אם נאמר שאיל העם הוא במהותו גם קורבן מוסף וגם חלק מחובות היום, אם אין לכוהן אישה או שהוא לא הופרש שבעת ימים קודם לכן – תידרש הקרבה של איל נוסף מפני צד חובת היום; אולם אם איל העם הוא במהותו מוסף בלבד, כפי שאני נוטה לומר, אזי דינים אלה אינם מעכבים.

כמו כן, נראה שתייתכן נפקא-מינה לפי דברי הזבח-שלמים (שהובאו בסוף פרק ג) לגבי מצב שבו חסר כסף לכל הקורבנות: אם יש לאיל העם דין מוסף בלבד, אזי יש לו דין תדיר בלבד; אולם אם יש לו שני דינים – גם מוסף וגם חובת היום – אזי ממה נפשך הוא יוקדם. בסוף דבריו בנושא זה כתב הזבח-שלמים: "א"נ לומר דאיל זה יש לו דין תדיר ומקודש וקודם לכן [אולי צ"ל 'לכל'] המוספים".

14. ראו: לחם חקי, חלק ג (מונסי תשס"ט), עמ' רלב; מבשר טוב, סימן ד, עמ' מא-מב.
15. גם אם זה אינו פשוט דברי הגרי"ז, זהו לכל הפחות פשוט אפשרי בדברי הרמב"ם ובוודאי לפי נוסח הלחם-משנה; וראו גם האמור בפירוש מתיבתא, יומא, חלק ג, ילקוט הביאורים, ע"ב, עמ' מה, בעקבות דברי הגרי"ז: "שאיל המוספים שהוא אותו איל האמור בפרשת אחרי, אף על פי שבאמת איל זה מקרבנות המוסף הוא, ואם היה נאמר בפרשת המוספים לא היה סדר הקרבתו חשוב אף לכתחילה, מכל מקום כיון שהוא נאמר בפרשת אחרי הרי חידשה תורה שהוא נכלל גם בכלל "עבודת היום" ואין לשנות את הסדר לכתחילה". גם כותב הדברים סבר אפוא שאיל העם שהוא בכלל עבודת היום לעניין הסדר אבל מהותו אינה מסדר היום.

ו. שיעיר הנעשה בחוץ - מוסף בלבד או חלק מחובות היום?

בשולי הדברים יש להעיר על מעמדו של שיעיר החטאת הנעשה בחוץ. בדברי הגרי"ז שהובאו לעיל הוזכר השיעיר כקורבן שהוא בגדר מוסף בלבד ואין בו ממד של חובות היום; אולם בדברי הגרי"ד מצאנו כיוון אחר בעניין זה:¹⁶

ועוד נראה שנפקא מינה אף לגבי שיעיר הנעשה בחוץ, אף על פי שאינו מוזכר בפרשת אחרי מות.

דאף דשיעיר חטאת המכפר על טומאת מקדש וקדשיו קרב בכל יו"ט, ואין כאן קרבן המיוחד ליום הכפורים, מכל מקום נראה שיש בשיעיר זה קיום כפול וכלול בו מימד סדר היום וכפרת יום הכפורים. דהנה יעויין ברמב"ם (פ"ב ה"ב) שפסק שרוב המוספים, דהיינו הפר ושבעת הכבשים, קרבים תיכף לאחר תמיד של שחר, אך איל העם ושיעיר חטאת החיצון נעשים במסגרת עבודות טבילה שלישיית...

אך בטעם הדבר, הן לגבי האיל והן לגבי השיעיר, נראה לפרש שהופרדו משאר המוספין מפני שפרט לקיום מוסף הרגיל שיש בהם, במקביל לקרבנות מועדים אחרים, מתגשם בהם אף קיום של כפרת היום והוא המצריך שיידחו עד לאחר עבודות היום המובהקות הנעשות בבגדי לבן, כדי שיוכלו להצטרף אל שאר קרבנות היום ולהשתלב במערכת כפרת היום. (שיעורי הגרי"ד: קונטרס עבודת יום הכיפורים; מהד' ירושלים תשס"ה, עמ' מב-מג).

אם כן, גם שיעיר חטאת הנעשה בחוץ נחשב בעיני הגרי"ד כקורבן המשתייך ל'סדר היום וכפרת יום הכיפורים', והוא כורך אותו יחד עם איל העם. באמצעות אבחנה זו מסביר הגרי"ד את הקרבתו של שיעיר החטאת שלא במסגרת יתר המוספים.

את הצעתו תמך הרב בדברי הגמרא ביומא הקושרים בין שיעיר הנעשה בפנים לשיעיר הנעשה בחוץ:

ויעויין בסוגיה להלן (ע, ב), דרבי עקיבא יליף סדר זה מלשון הפסוק: "שיעיר עזים אחד חטאת מלבד חטאת הכפורים" במדבר כט, יא. אך נראה פשוט שאין כאן רק גזירת הכתוב ערטילאית - המתבססת על המילה 'מלבד', אשר משמעותה 'אחר' - אלא שלדעתו ניתן ללמוד מן הפסוק שיש צירוף כפרה בין שיעיר החטאת החיצון, המקביל לשיעיר הקרב בשאר מועדים, לבין השיעיר הפנימי, המיוחד ליום הכפורים; וצירוף זה הוא המחייב את הקדמת השיעיר הפנימי על מנת שהשיעיר החיצון יוכל להתלוות אליו, שכן אילו היה השיעיר

16. דברי הגרי"ד הללו הם המשך לחקירתו שם (בשם אביו) האם דברי הרמב"ן שהובאו בריטב"א (ראו לעיל עמ' 5) מתייחסים רק לעבודות שבבגדי לבן או לכל מה שהוא משום עבודת היום. בהמשך לחקירה זו הציע הגרי"ד את הנפקותא של איל העם - שהוא מחובות היום אבל אינו בבגדי לבן. לאחר מכן כעת הציע הגרי"ד נפקותא נוספת: דינו של שיעיר הנעשה בחוץ.

החיצון קרב קודם – לא היה מתגשם בו אלא הקיום הכללי של מוספי מועדים.
(שם)

כריכתם של שני השעירים, החיצון והפנימי, בדרשתו של ר' עקיבא מורה כי יש להם מהות משותפת, ומכלל הדברים נמצאו למדים כי שער חטאת החיצוני אף הוא חלק מסדר עבודות היום. גם בשיעור אחר עסק הרב בקשר שבין שני שעירי החטאת, הפנימי והחיצון, והוסיף ששניהם יחד נעשים מכפר אחד,¹⁷ וכלשון הגמרא ביומא (ע"ב): "מה שזה (שעיר הפנימי) מכפר, זה (שעיר החיצון) מכפר."¹⁸

בהקשר זה יש לציין להערתו של הרב משה גלאנטי (בספר זבח השלמים) כי שער חטאת החיצון המוזכר בפרשת פינחס נבדל מיתר שעירי החטאת של המועדים בכך שלרובם קודמת וי"ו החיבור – המחברת אותם עם שאר עולות המוספים – בעוד שעיר חטאת של יום הכיפורים בא בלא וי"ו ולפיכך נבדל מהם וקרב יחד עם קורבנות עבודות היום.

ז. סיכום

במאמר זה עסקנו במעמדו הייחודי של איל העם הקרב ביום הכיפורים. פתחנו במחלוקת התנאים לגבי כפילות האילים, בפרשת אחרי מות ובפרשת פינחס, ובמחלוקת הראשונים כמי לפסוק.

בעקבות פסיקתו של הרמב"ם כי מדובר באיל אחד, תמנהו על מהותו של איל זה – האם הוא חלק מחובות היום המיוחדות או שמא אין הוא אלא אחד מקורבנות המוספים – ועל הטעם להופעתו הכפולה.

עיון בדברי הרמב"ם והגרי"ד הראה שהמפתח לעיון זה טמון בשינויי גרסאות קטנים אך משמעותיים – האם גורסים "והוא האיל האמור" כנוסחת הדפוסים או "הוא האיל האמור" כהגהת הלחם-משנה הנתמכת ברוב כתבי-היד. לפי הדפוסים, וכך נטה הגרי"ד לומר, איל העם הוא בעיקרו חלק מחובות היום אף שיש בו גם ממד של מוסף. לפי הלחם-משנה וכתבי-היד, איל העם הוא בעיקרו קורבן מוסף אף שיש בו גם ממד של חובות היום. הצענו כמה נפקא-מינות לחקירה זו.

17. נוראות הרב, עמ' 212.

18. נמצא שלפי דברי מו"ר הרב, אליבא דהרמב"ן שהובא בריטב"א, דין כוהן גדול מעכב בשעיר זה של המוסף; ולפי דברי האדמו"ר מביאלא, גם דין הפרשה ודין ביתו יעכבו בקורבן זה – לכל הפחות בחלק חובת היום שלו. לפי דברי מו"ר הרב האלו, לשעיר הנעשה בחוץ יש שני דינים: מוסף וחובת היום, לעומת איל העם, לפי שיטת הרב ברמב"ם, שיש לו רק דין של חובת היום. נראה שההבדל נעוץ בזה שאיל העם מוזכר בפירוש בפרשת אחרי מות, ולכן מהותו היא חובת היום, ורק כבדרך אגב הוא מוזכר בין המוספים. לעומת זאת, שעיר הנעשה בחוץ רק מוזכר במוסף ומקבל את הדין של חובת היום עקב סידור הקרבנות, ולכן יש לו שני דינים.

איל העם - קורבן מוסף או חלק מעבודת יום הכיפורים?

עוד ראינו את דברי הגר"א שלימד כי הסדר האמור בפרשת אחרי מות יכול היה להיעשות גם בשאר ימות השנה, כאשר אהרן הכהן רצה להיכנס לקודש הקודשים, וכי שונה דין הכניסה ביום הכיפורים (שבו נצרכות חמש טבילות, שלא כסדר הפרשה) מדין הכניסה בשאר ימות השנה (שבהם די בשלוש טבילות, כסדר הפרשה). הצענו כי לפי פירושו של הגר"א, מהותו של איל העם היא מוסף (כאמור בדעת הלחם-משנה), אולם בזמנו של אהרן הכהן מהותו הייתה חובת היום.

לאחר מכן עיינו בדעת הגרי"ז בסוגיה זו וממנה עלה כי באיל העם יש שני דינים, ולפי עניות דעתי (וכן נראה מספר זבח השלמים) אין לו מהות של חובת היום אלא מוסף בלבד.

בשולי הדברים דנו במעמדו של שעיר חטאת הנעשה בחוץ, שלדעת הגרי"ז ודאי שאינו אלא קורבן מוסף ואילו לדעת הגרי"ד יש לראות בו חלק מעבודות היום.

בשדה

ספר

